

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ІНТЕЛЕКТНОМІКИ

Розкрито природу, зміст, структуру та особливості інтелектоміки.

Nature, essence, structure and special features of intellectonomics are discovered in the article.

XXI століття ознаменувало початок переходу людства на якісно і кількісно новий рівень розвитку суспільства. Основи останнього почали формуватися ще в останню чверть минулого століття під впливом активізації загальної та економічної культури, яка зумовила появу і прискорення розвитку таких явищ і процесів, як: інформатизація, інтелектуалізація, віртуалізація, глобалізація тощо. Таке суспільство утримує в собі життєздатні, діалектично зняті з минулого етапу його розвитку, і нові особливості. Це стосується також усіх його підсистем, серед яких не є винятком і тип виробництва.

Відомо, що економіка, як і суспільство загалом, у новому столітті переносить з попереднього етапу свого розвитку деякі особливості і, звичайно, набуває нових, проте невідомим дотепер залишається нове у змісті типу виробництва, його модель і вектори подальшого розвитку. Власне це і є тією проблемою, якій присвячується запропонована стаття.

Мета статті – науково обґрунтувати концептуальні засади інтелектоміки. Вона конкретизується такими завданнями, як: визначити сутність інтелектоміки; обґрунтувати необхідність і можливість використання інтелектоміки як типу виробництва нового століття; охарактеризувати структуру інтелектоміки, визначити основні вектори її розвитку.

Учені – Деніел Белл, Крішан Куман, Білл Мелоді, Гарольд Перкін (США); Наталя Недзвецька, Юрій Осипов, Анатолій Пороховський, Ірина Стрелець (Росія); Віктор Базилович, Оксана Бервено, Валерій Геєць, Григорій Задорожний, Валентина Кондрашова-Діденко, Володимир Липов, Людмила Мусіна, Анатолій Чухно (Україна) та інші – по-різному визначають тип виробництва нового століття: хто називає його новою економікою, хто – економікою послуг, хто – постіндустріальною економікою, хто – економікою, що базується на знанні, хто – фінансономікою, хто – інтелектомікою, а хто – глобальною економікою. Отже, нині існує багато підходів до означення типу виробництва майбутнього.

Складність при цьому полягає у виборі того єдиного поняття, яке б відповідало характеру і типу виробництва нового століття (і за змістом, і за формою водночас). Цю складність можна зменшити (якщо не усунути зовсім) шляхом виявлення основних критеріїв, які б уможливили виокремлення серед запропонованих багатьох понять саме того з них, яке змогло б правильно називати тип виробництва нового рівня розвитку суспільства. На нашу думку, серед цих критеріїв заслуговують на увагу такі, як: субстанційність – назва поняття повинна утримувати в собі той елемент, що вказує на специфічність найголовнішого ресурсу виробництва, виступаючи і причиною, і чинником, і результатом, і наслідком виробництва; ємність – назва поняття має охоплювати та утримувати в собі всі явища і процеси, що існують на різних етапах розвитку економіки (зародження, розквіту, стабілізації, занепаду); самооновлюваність і саморозвиток – здатність змінювати свій зміст на вимоги загальної та економічної культури нового часу і, можливо, нового простору; довгий життєвий цикл – можливість і доцільність тривалий час використовуватися як назва типу життєдіяльності людини, народу конкретної країни і людства загалом в новому тисячолітті,

яка охоплює та утримує не тільки і не стільки її зовнішні, скільки внутрішні, сутнісні зміни тощо.

Кожне з понять, запропонованих на роль типу виробництва XXI ст., потребує теоретичного осмислення, результатом якого, власне, і має стати визначення змісту кожного з них, виявлення їх взаємозв'язку і взаємодії, обґрунтування доцільності використання в статусі назви типу виробництва як підсистеми суспільства, але не як гіпотези, а як реального культурно-виробничого феномена в розвитку людини зокрема і людства загалом. Оскільки детальний аналіз кожного з даних понять не є ані метою, ані навіть одним із завдань даної статті, зупинимось тільки на деяких їх аспектах задля обґрунтування авторської позиції.

На нашу думку, тип виробництва XX століття в процесі свого розвитку змінюється, переростаючи в новий – і за змістом, і за формою – тип виробництва, назва якого – "інтелектоміка". Виникає запитання: чому власне "інтелектоміка", а не якесь інше поняття? На це запитання є тільки одна відповідь: інтелектоміка – це той феномен, який найбільше відповідає означеним критеріям до назви соціально-культурної життєдіяльності людини і людства на новому рівні розвитку сучасної цивілізації.

Інтелектоміка – нове явище, яке тільки зароджується, а отже, об'єктивно вимагає всебічного і глибокого осмислення своїх змісту і форми. Якщо нині вченим доводиться обґрунтовувати і відстоювати необхідність, можливість і доцільність інтелектоміки як типу виробництва XXI ст., вибудовувати основи теорії інтелектоміки, то принаймні років так за десять сама інтелектоміка доведе це всім нам результатами свого розвитку.

Інтелектоміка формується в складний час – у період переходу від суспільства II тисячоліття до суспільства III тисячоліття, що практично збігається з переходом від індустріального до постіндустріального суспільства, від старого до нового півстолітнього економічного циклу. Це – складний подвійний перехідний період, період зламу, в процесі якого відбуваються глибинні перетворення продуктивних сил і виробничих (економічних) відносин, системи інститутів господарювання, поведінки людини як актора тощо. У даному випадку йдеться про сутнісні зміни в культурно-соціально-економічній життєдіяльності людини і народу окремої країни та людства загалом.

"Інтелектоміка" – це абсолютно нове поняття в економічній теорії, а в понятійно-категоріальному апараті соціальної і практичної філософії та економічної соціології його не використовують і дотепер. Термін "інтелектоміка" вперше з'явився у науковому слововжитку економтеоретиків на межі XX і XXI ст. [1]. Одні вчені використовували його для уточнення і конкретизації змісту нової економіки (скоріше економіки на відносно новому етапі розвитку людства. – Авт.), а інші – для опису цивілізації одухотвореного інтелекту [1].

В останні 5–7 років термін "інтелектоміка" частіше використовується в літературі з економічної теорії і соціальної економіки. Щоправда, сам термін уже встиг породити серед економістів-теоретиків розбіжності як основу дискусій про доцільність його використання. Поки термін "інтелектоміка" тільки названо. Хоча, за влучним висловом Л.С.Виготського, "вибір слова є вже методологічним процесом" [2, с. 368–369]. Тому ще не

один раз і не в одній статті доведеться певною мірою порушувати питання методологічного обґрунтування використання поняття "інтелектономіка" для дослідження типу виробництва, принаймні XXI ст. Але вже тепер в запропонованій статті хочемо наголосити, що не існує проблеми щодо використання терміна "інтелектономіка", навіть попри те, що деякі економісти-теоретики запропонували контраргументи та альтернативи. Це твердження спробуємо пояснити.

Учені-опоненти стверджують, що термін "інтелектономіка" є не дуже вдалим, оскільки він об'єднує тільки два споріднені поняття "інтелект" і "закон" ("номос"), а третє – "господарство" ("ойкос") – з нього вилучено. Тому, на їхню думку, краще було б використовувати термін "інтелектоекonomіка", або інтелектуальна економіка, виходячи з того, що в історії економічної теорії та чи та специфічність економіки виокремлювалась за допомогою прикметника: традиційна, ринкова, соціально-орієнтована, капіталістична, товарна тощо. Якщо розглядати форму економіки перехідного періоду від індустріального до постіндустріального суспільства, то, можливо, й доцільно використовувати терміни "інтелектоекonomіка" чи "інтелектуальна економіка", а якщо розглядати форму культурно-соціально-господарського розвитку людства в період, який значно триваліший за період переходу від індустріального до постіндустріального суспільства, то не тільки і не стільки бажаним і доцільним, скільки об'єктивно необхідним і суттєво важливим буде використання терміна "інтелектономіка". Поняття "інтелектоекonomіка", або "інтелектуальна економіка" – звичне і просте в розумінні, але разом з тим воно прив'язане до певної території господарювання, про що свідчить етимологія слова "економіка", де "еко" ("ойкос") – дім, село, місто, декілька міст, регіон, країна, група країн. В умовах глобалізації виробництва, культури, життєдіяльності людини й людства обмежуватися певною територією не доцільно, адже йдеться в даному разі про планетарний простір, а, можливо, і ноосферу з пануванням інтелекту. У вузькому розумінні інтелектономіка є мистецтвом управління поведінкою людини як актора в процесі соціально-культурної життєдіяльності. Вона розвивається за своїми законами.

Економісти-теоретики, які схвалюють використання терміна "інтелектономіка", намагаються розв'язати певне коло питань, які саме життя ставить перед усіма нами: У чому сутність інтелектономіки? Які сутнісні особливості притаманні інтелектономіці? Що її вирізняє серед економік доіндустріального, індустріального і постіндустріального суспільства, серед типів виробництва старого і прийдешнього півстолітнього і/або столітнього економічного циклу? Чи реально нині існує інтелектономіка як результат розвитку виробництва минулих століть або індустріального суспільства? Чи вона тільки формується, виростаючи з індустріального виробництва? Наскільки довго чи, можливо, завжди інтелектономіка використовуватиметься для позначення життєдіяльності людини і людства, тобто життєдіяльності не як певної завершеності і сталості, а, скоріше, як такої, яка ще має бути? Якими є культурні зрізи інтелектономіки? Тощо. Важко однозначно відповісти на поставлені запитання, оскільки йдеться про ще нерозроблену (в теоретичному і практичному аспектах), дуже складну і досить дискусійну проблему. Проте наведемо свої міркування щодо деяких аспектів інтелектономіки.

Нині існують розбіжності в позиціях учених відносно місця інтелектономіки в понятійно-категоріальній системі економічної теорії: одні стверджують, що "інтелектономіка" – це поняття економічної теорії, а інші вважають її і поняттям, і категорією одночасно. Позицію останніх вважаємо

правильною. Для пояснення своєї думки спочатку з'ясуємо сутність поняття і категорії, а також відмінності між ними. Поняття – це "форма мислення, що характеризується відображенням закономірних відношень та властивостей об'єктів у вигляді думки про їхні загальні та специфічні ознаки. Ознаки, які включаються в поняття, становлять його зміст", а "предмети, що їм притаманні ознаки, відображені в змісті поняття, утворюють його обсяг. До обсягу поняття входять не тільки реальні, в даний момент існуючі предмети, а й усі ті, які будь-коли мали ознаки, що входять до змісту поняття" [3, с. 497]. Категоріями, за твердженням українського філософа Михайла Булатова, є "найбільш загальні поняття тієї чи тієї галузі знання", що слугують для "знаходження предметних відношень" (причинність, взаємодія тощо), "розчленування і синтезу" [3, с. 273]. Основна відмінність між поняттям і категорією полягає насамперед у тому, що поняття є відображенням змісту об'єктивно існуючої дійсності, а категорія – систематизацією цього змісту, формою, яка організовує той чи той спосіб існування, ціннісну означеність предмета.

Поняття "інтелектономіка" є новим, складним і досить ємним. Та, мабуть, нове на те воно й нове, щоб не бути таким, що відразу цілісно охоплюється кожним й усіма. У його непростій назві дійсно багато приховано нового, малопізнаного, але перспективного для розвитку людини і людства в новому столітті, а, можливо, навіть і тисячолітті. Проте найголовнішим є те, що сама назва містить елемент, який вказує на субстанцію суспільства загалом та виробництва як однієї з його підсистем. Таким елементом є інтелект людини. Він у свою чергу постає чинником і/або ресурсом як самостійною і пануючою домінантою розвитку людства, формування багатства людини, народу, людства.

Що таке інтелект? Які функції він виконує в економіці? Інтелект походить від латинського слова "intellēctus" й означає в буквальному перекладі здатність до мислення, ум, розум, розсудок. Інтелект тлумачать і як мисленнєві здібності людини. Він характеризується різноманітними рисами та особливостями, основними серед яких, на думку Григорія Задорожного та Оксани Бервено, є "компетентність, цілеспрямованість, творчість (винахідливість), заповзятливість, граничність, критичність, надпредметність (вихід з предмета, розпредметнення), самовизначення, самопрограмування, саморозвиток, рефлексійність і логічність" [1, с. 100]. Виходячи з названих рис, вони визначають інтелект як "здатність накопичувати знання" [1, с. 100].

Наша позиція щодо інтелекту дещо інша. Інтелект – це продукт діяльності мозку людини. Розвиток інтелекту відбувається на основі існуючого знання [4, с. 176–177]. Інтелект є здатністю людини пристосовуватися, адаптуватися до нових культурно-економічних умов життєдіяльності, до потреб самого суспільства, які він сам і задовольняє. Інтелект, виконуючи певні функції, створює свій продукт – знання, яке є основою створення нових фундаментальних технологій, що в свій час породжують технології безпосереднього виробництва нових матеріальних і нематеріальних продуктів. Отже, субстанцією інтелектономіки є інтелектуально розвинена людина, результатом діяльності якої є і знання, і високі технології, і процесор, і чіп тощо. Живий, активно діючий людський інтелект, спрямований на задоволення матеріальних і духовних потреб людини. Якщо цілком економіки є задоволення потреб суспільства конкретної країни, то цілком інтелектономіки – задоволення потреб конкретно визначеної особи, особистості. У даному разі має реалізовуватись принцип "що вигідно для окремої людини, те має бути вигідним для суспільства".

В інтелектоміці важливу роль відіграють знання, головним засобом генерування, створення та використання якого є природний і штучний інтелект. За допомогою знання і з самого знання створюється нове знання. При цьому першоначалом є інтелект (штучний і/або природний), за допомогою якого знання опановується, використовується з ціллю створення нового, здатного вдосконалювати процес виробництва матеріальних і нематеріальних благ на користь людини і людства. Знання є результатом науки як виду діяльності, в процесі якої інтелект людини створює знання. Таким чином, наука – це сфера виробництва нового знання. Філософ Мераб Мамардашвілі справедливо наголошує, що "наука виробляє тільки знання ... що знання існує тільки в науці як щось таке, що неперервно виробляє інше знання і що увесь час знаходиться у принципово перехідному стані. І там, де знання не перебуває в стані виробництва іншого знання, ми – поза наукою, поза пізнанням. У науці йдеться тільки про одне: на основі одних існуючих знань і спостережень виробляти інше знання" [4, с. 125].

Суб'єктами використання знання є актор (-и), організація і суспільство, які його застосовують для прийняття рішення в процесі розв'язання тієї чи тієї проблеми і особливо (що, на нашу думку, є найголовнішим) для оновлення існуючого знання і/або створення абсолютно нового знання. Актори (іноді й самі організації) використовують знання для ознайомлення з ним, його запам'ятовування з метою передачі іншим, якщо це знання несе певну цінність для людини, групи людей чи організації. Конкретна людина використовує конкретне знання для реалізації своїх потреб: для досягнення певних результатів наукової діяльності, для формування, збагачення свого світогляду і/або інших людей, для розв'язання практичних проблем і т. ін. Фірма може використовувати певні знання для формування своєї філософії, ідеології тощо.

Підприємства, використовуючи наукові знання, створюють базові технології; інженерні фірми, застосовуючи базові технології, створюють і продають прикладні технології; а підприємства, які працюють у сферах матеріального і нематеріального виробництва, використовуючи прикладні технології, створюють нову продукцію і надають найдосконаліші послуги. Отже, високотехнологічні фірми використовують знання як засіб створення найдосконалішого продукту. Зазначені продукти у свій час виступають об'єктами купівлі-продажу на відповідних ринках: ринку інновацій, ринку технологій – базових і прикладних, ринку нової готової продукції, ринку послуг як неопределеної діяльності тощо. Таким чином, знання як результат науки втілюється в технології (-ях).

Знання, що використовується високотехнологічними фірмами як господарський ресурс, за певних умов може перетворюватися на інтелектуальний капітал. Визначальною ознакою цього є створення господарським ресурсом додаткової вартості у формі прибутку в процесі виробництва продуктів, або самозростання цього ресурсу. Проте в даному разі йдеться не тільки про економічний (матеріальний), але й про культурний та соціальний зиск.

Структурними елементами інтелектоміки є виробництво матеріального блага (вугілля, устаткування, хліб, молоко тощо) і виробництво ідеального блага (ідей, знання тощо). Виробництво матеріального створює умови для відтворення і розвитку тілесного, а також для створення та вдосконалення речей, які задовольняють тілесні потреби. Виробництво ідеального націлено на створення, розвиток та вдосконалення персонального духовного світу. Цьому сприяє освіта, наука, мистецтво, політика, релігія тощо. Адже освіта, наприклад, розвиває живий інтелект, який дається людині природою у вигляді здібностей, перетворюючи останні на здатності. Інтелект у свою чергу створює з існуючого знання нове знання та нові ідеї, які перетворюються на основу виробництва нових фундаментальних і прикладних технологій для розвитку інтелектоміки і формування умов життєдіяльності людини й людства. Отже, у сфері виробництва ідеального по суті формується актор як інтелектуально розвинена людина, тобто головний ресурс інтелектоміки.

Основними зрізами інтелектоміки є цілепокладальний, комунікативний, креативний, критичний, самовизначальний, самоорганізувальний, рефлексивний, логічно-раціональний, розпредмечувальний, системно-інноваційний, самопрограмувальний, адаптивний тощо. Дані зрізи інтелектоміки дозволяють досліджувати її основні властивості, впливати на їх зміни, ефективно управляти процесами в інтелектоміці, а також прогнозувати перспективні вектори розвитку інтелектоміки як такої. Використання поняття "інтелектоміка" в теоретичних дослідженнях дозволяє осмислювати сутність зрушень, які відбуваються в сучасних видах господарювання, та визначити пріоритетний вектор розвитку суспільства для концентрації зусиль освітян, теоретиків і практиків.

Дослідження інтелектоміки залишається перспективним і надалі: дослідження сутності, особливостей формування, соціально-культурних вимірів, структури тощо.

1. Задорожний Г.В., Бєрвєно О.В. Неоекономіка как интеллектономика // Экономическая теория на пороге XXI века – 5: Неоекономіка / Под ред. Ю.М.Осипова, В.Г.Белолицекого, Е.С.Зотовой. – М., 2001.
2. Виготский Л.С. Мышление и речь // Собр. Соч. Т. 2. – М., 1982.
3. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В.І.Шинкарука. – К., 2002.
4. Мамардашвили М. Как я понимаю философию. – М., 1992.

Надійшла до редколегії 11.10.04

І.І. Мазур, канд. екон. наук

ДЕТІНІЗАЦІЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Розглянуто особливості факторних доходів населення з урахуванням тіньової складової, а також нелегальну економічну діяльність з нелегальними доходами з метою мінімізації впливу тіньової складової в умовах їх ринкового перетворення.

It has been investigated the peculiarities of factor public income with consideration of the hidden element, as well as illegal economic activity with illegal income with purpose to legalize the influence of the hidden element in the condition of transformation changes.

Актуальність обраної теми полягає в необхідності віднайти шляхи виведення з "тіні" сукупних доходів населення в умовах ринкових перетворень в Україні, коли коштів для інвестицій та інновацій у легальну економіку не вистачає, тому що доходи легальної економіки зменшуються.

Доходи населення є основним джерелом забезпечення їх життєдіяльності, важливою характеристикою

їхнього життєвого рівня, основою розвитку і реалізації людського потенціалу.

За останню третину минулого століття майже одночасно в кількох зарубіжних країнах почала поступово розвиватися та формуватися нова концепція людського розвитку (human development). Завдяки активній підтримці міжнародної організації Програма розвитку ООН (ПРООН) вона набула значного поширення у світі.

© І.І. Мазур, 2005